

ЕКОЛОГІЧНІ КОНФЛІКТИ: ЧИ БУДУТЬ ПЕРЕМОЖЦІ У ПРОТИСТОЯННІ ЗА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ

ECOLOGICAL CONFLICTS: WILL BE THE WINNERS IN A FIGHT FOR NATURAL RESOURCES?

Віктор САБАДАШ,
кандидат економічних наук,
голова Сумської обласної організації
Всеукраїнської спілки вчених-економістів

Victor SABADASH,
PhD Economics,
Chairman of Sumy Regional
All-Ukrainian Union of Economists

«Природу легше за все покорити, підкорюючись їй»
Фр. Бекон

Екологічно збалансований розвиток як пріоритетний напрям державної політики має враховувати соціо-еколого-економічні інтереси якомога більшого кола економічних суб'єктів, оскільки ступінь взаємопов'язаності рішень, які приймаються в різних сферах людської діяльності, є досить високим. Беззаперечним і очевидним є той факт, що досягнутий рівень соціально-економічного розвитку, який базувався на практично безконтрольному залученні й використанні природних ресурсів, досяг меж свого зростання. Обмеженість природних ресурсів і витратні тенденції в ресурсній політиці загрожують екологічними конфліктами (ЕК), наслідки яких досить складно спрогнозувати. Без своєчасного врегулювання ЕК трансформуються в міждержавні та міжрегіональні конфлікти, насильницькі протистояння й сутички. Реальність сьогодення така, що суспільство змушене жити в умовах існуючих ЕК, бути готовим до їх виникнення і запобігання, чітко усвідомлювати необхідність їх подолання, бути у змозі їх ефективно розв'язувати.

Початок третього тисячоліття охарактеризувався значним посиленням антиекологічних тенденцій соціально-економічного розвитку, за яких відносини природи і суспільства продовжують вибудовуватися за схемою «друг – ворог», що тільки посилює їх конфліктний потенціал.

Екологічні протиріччя набувають ознак системної кризи сучасної цивілізації. Глобальний характер екологічних протиріччя нині визначається такими ключовими проблемами: *охорони й використання водних, земельних, лісових і мінеральних ресурсів; збереження біорізноманіття; зміни клімату й забруднення атмосфери; енергетичної й ресурсної безпеки; «екологічної дискримінації»*. Значний конфліктний потенціал зазначених проблем вже у найближчій перспективі може призвести до виникнення й розвитку не тільки локальних, а й міжнародних ЕК – «водних», «мінеральних», «земельних», «асиміляційних», «продовольчих» тощо.

Конфлікти взагалі як соціальне явище іманентні суспільству, їх неможливо відокремити від суспільного життя й економічних відносин. Конфлікти з приводу природних ресурсів мали місце і раніше, однак останнім часом вони стали відігравати визначальну роль при узгодженні соціо-еколого-економічних інтересів суб'єктів господарювання. Матеріальні ресурси з абстрактної економічної категорії досить швидко трансформуються у безпосередній матеріально-соціальний об'єкт протиріччя і суперечок. Природні ресурси, хай поки що гіпотетично, розглядаються як варіант світової резервної валюти: «...Вартість одиниці резервної валюти має визначатися в еквіваленті калорій їжі чи тепла, літрах води чи кубометрах повітря для того, щоб людина або держава, яка має таку валюту в авуарах, завжди могла обміняти її в будь-якому куточку світу на певну кількість критичних матеріальних цінностей» (**Савченко Олександр. Нова велика депресія: якою буде майбутня світова валютно-фінансова система [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/49be638025a13/> – Заголовок з екрану (актуально на 17.03. 2009).**

Основою усіх конфліктів є право власності на ресурс: «На самому деле во всех конфликтах речь идет о двух вещах или даже об одной: о ресурсах и о контроле над ними. Власть с этой точки зрения – это вариант контроля над ресурсами, а собственность и есть сам ресурс...» (**Ядов В. А.**

Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций [Текст] / Ядов В. А. – СПб. : Интерсоцис, 2006. – 112 с.). Тут доцільно згадати про досить актуальну проблему для багатьох економік – проблему «ресурсного прокляття». Суть

теорії така: значні обсяги природних ресурсів (нафти, газу, лісу, мінералів) можуть бути згубними для національної економіки і слугувати причиною економічного спаду (в гіршому варіанті, соціально-економічного занепаду). Окрім того, в багатьох економіках, основою економічного зростання яких є саме природні ресурси, спостерігаються негативні соціально-економічні процеси: згорання ринкових та демократичних інститутів з одночасним посиленням авторитарних тенденцій в економічному і громадському житті. Тобто для сильних економік і громадянських суспільств (наприклад, Норвегії) ресурси є економічним благом та інструментом забезпечення стабільного соціально-економічного зростання, для інших, економічно слабких, соціально та політично нестабільних (наприклад, Анголи, Нігерії, Іраку, Афганістану, Ліберії), – природні ресурси спричиняють серйозні внутрішні та міжнародні конфлікти, у т.ч. збройні сутички й довготривалі протистояння. Ключову роль у нівелюванні проявів «ресурсного прокляття» мають відігравати такі чинники, як демократичні традиції та рівень демократії держави, досягнутий рівень громадянських прав і свобод населення, його культурно-освітній рівень, спроможність, можливості й бажання громадянських інститутів контролювати державні інститути влади, можливість участі громадськості в обговоренні й прийнятті важливих для суспільства економічних та екологічних рішень тощо. Основне економічне протиріччя, яке лежить в основі ЕК, може бути сформульоване таким чином: **глобальна війна за найдорожчий на сьогодні ресурс – природний – ведеться найдешевшим фінансово-економічним ресурсом – грошима**. З точки зору привабливості для інвестора дешеві грошові ресурси доцільно інвестувати в дорогі природні ресурси – землю, нафту, газ, руду, чисте повітря, воду. На сьогодні та в найближчій перспективі саме природні активи є і будуть досить прибутковими. Така технологія інвестування тільки поглиблює економіко-екологічні протиріччя, провокуючи нові ЕК.

Сучасний стан і тенденції розвитку світового ринку традиційних ресурсів дозволяють визначити такі групи чинників, прояв й взаємоумовлений вплив яких на соціально-економічні системи можуть призвести до ЕК: **неефективна ресурсна політика**, проваджувана суб'єктами господарювання і викликана суттєвими диспропорціями в системі «держава – суспільство – економіка», жорсткою конкуренцією за ресурси і конфліктною політикою у сфері ресурсокористування; **нерівномірний розподіл природних ресурсів** (за географічною ознакою) – стрімке економічне зростання розвинених економік у другій половині ХХ ст. і «молодих» економік Китаю, Індії, Бразилії та країн Південно-Східної Азії в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., пов'язане перш за все із залученням у національні економіки значних обсягів природних (енергетичних) ресурсів для нарощування темпів промислового виробництва. Внаслідок домінування переважно сировинних тенденцій у стратегіях економічного зростання (особливо країн, що розвиваються) значно скоротилися запаси природних ресурсів. Обмеженість (дефіцитність) базових для багатьох економік ресурсів і загострення конкурентної боротьби за них призводить до змін не тільки економічних правил поведінки та конкуренції, а й екологічних стратегій збереження довкілля. Наприклад, окрім енергетичних і сировин-

них, конфліктогенним природним ресурсом є вода, темпи промислового використання й споживання якої за останні сто років зросли більш ніж у сім разів. Вода стала не тільки незамінним виробничо-технологічним ресурсом, основою соціальних систем, а й перетворилася на об'єкт міждержавних (міжрегіональних) суперечок. Суттєвою загрозою виникнення водних ЕК є нерівномірний розподіл світових запасів прісної води за географічними регіонами: на азійський регіон із 60% населення Землі припадає тільки 36% запасів прісної води.

Не менш конфліктною є ситуація на ринку енергетичних ресурсів: як зазначається в оприлюдненому нафтовою компанією British Petroleum (BP) звіті про стан енергетичних ресурсів у світі (2006 рік), розвіданих світових запасів нафти вистачить на 40 років; вугілля – на 200; при збереженні нинішніх обсягів споживання газу – на 70 років. Проблеми у сфері ресурсовикористання поглиблюються й тим фактом, що переважна більшість світових запасів основних енергетичних ресурсів – газу, нафти і вугілля – знаходяться нині поза контролем приватних компаній (за оцінками фахівців, близько 80% світових запасів нафти підконтрольні державним структурам). Відповідно існує ризик використання енерго-ресурсів на догоду політичній доцільності, а не ринковій раціональності; **неврегульованість прав власності на природний ресурс** – обмеженість ресурсів і їх нерівномірний розподіл між суб'єктами ринку; відсутні проблеми із залученням у процеси виробництва та споживання альтернативних ресурсів, неузгодженість політичних механізмів врегулювання ЕК і неадекватність інституційного інструментарію на міжнародному рівні – чинники, які визначають функціонування економік у період нових цін на ресурси, коли їх вартість має відповідати реальній цінності ресурсу для економічного суб'єкту і суспільства.

Щодо **фінансово-економічної політики міжнародних фінансових інституцій та економічних об'єднань** (таких як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі), то головним завданням їх діяльності є підтримка країн-донорів через механізми фінансових позик і техніко-технологічних трансфертів у питаннях реструктуризації їх економік. Однак в умовах функціонування слабких економічних, політичних, правових і соціальних інститутів існують значні ризики трансформації економіки країни-донора під потреби зовнішніх інвесторів і міжнародного ринку. У такому випадку інтегральний соціо-еколого-економічний ефект може бути для країни-донора негативним.

ЕК можуть проявлятися на різних рівнях. **Локальні ЕК** виникають, як правило, на обмеженій території. Прикладом таких можуть слугувати численні так звані сміттєві конфлікти, які в Україні є найбільш поширеними і перманентними (за територією – від районів великих мегаполісів до невеликих селищ). Як ми вже зазначили, проблема накопичення й подальшого складування (утилізації, переробки) побутових відходів є досить актуальною для України. Але оскільки згадана проблема потребує комплексного підходу до вирішення, підкріпленого значними фінансовими ресурсами, регіональні спільноти досить часто не в змозі ефективно її вирішити. Зазвичай процедури врегулювання таких ЕК базуються на найменш ефективних (з точки зору досягнення перспективних цілей врегулювання конфлікту) і найбільш ресурсоемних (оскільки проблема розміщення відходів вирішується в короткостроковій перспективі) методах та інструментах вирішення конфлікту.

Регіональні ЕК. Забруднення довкілля внаслідок економічної діяльності суб'єктів господарювання є найбільш суттєвою екологічною проблемою регіонального рівня. Прикладом регіонального ЕК є техногенна катастрофа 16 липня 2007 року в Буському районі Львівщини, коли на залізничному перегоні Красне-Ожидів зійшли з колії та перекинулися 15 цистерн з жовтим фосфором товарного потягу. Маршрут потягу – від станції Аса (Джамбул, Казахстан) до станції Окреса (Республіка Польща). Екологічними наслідками техногенної катастрофи є територія забруднення у близько 80 кв. км і вартість ліквідації аварії – близько 100 млн грн. (вартість тільки вантажу – 3 млн дол. США).

Міжнародні ЕК. Міжнародні ЕК набули поширення після закінчення «холодної війни», коли через суттєве розширення ринків і лібералізацію торгово-економічних відносин між суб'єктами ринку загострилася боротьба за володіння (управління, розпорядження) природними ресурсами. Міжнародні ЕК виникають із приводу проблем, які стосуються еколого-економічних інтересів кількох держав. На території України таким ЕК

стала екологічна катастрофа в Керченській протоці Чорного моря, коли через шторм 10-11 листопада 2007 року в протоці зазнали пошкодження 15 суден, 5 з яких затонули і 10 сіли на мілину. Катастрофічним для екології моря й прибережної території став вилів у море близько 1,2 тис. т мазуту з російського танкера «Волгонефть-139», який розламався навіпіл. Окрім того, через шторм затонули також чотири судна, які перевозили близько 2 тис. тонн сірки кожне. Екологічні наслідки аварії не примусили себе довго чекати – впродовж наступних після аварії днів спостерігалася масова загибель птахів і риби в Керченській протоці: за неофіційною інформацією місцевих екологів, загинуло близько 30 тис. птахів.

Незважаючи на досить широке коло чинників ЕК, можна виокремити дві основні *причини* ЕК:

1) **намагання економічних суб'єктів максимізувати прибуток (вигоду)** – гостра боротьба за обмежені природні ресурси (перш за все сировинні й енергетичні) є причиною локальних, регіональних і міжнародних ЕК, однак слід наголосити на тому, що в багатьох випадках – це боротьба правлячої еліти за дефіцитні природні ресурси. Вміло маніпулюючи національними (релігійними, етнокультурними) почуттями, вона діє у своїх вузькоекономічних або політичних інтересах. Такий розвиток конфлікту можливий за умови низького рівня соціально-економічного розвитку країни, освітнього й культурного рівня населення, слабого забезпечення життєво важливими ресурсами, продовольством, слабо розвиненої інфраструктури тощо;

2) **горизонтальна нерівність** у суспільстві, яка характеризується нерівністю доступу до еколого-економічних благ різних верств населення. Частіше за все об'єктом таких ЕК є водні, лісові або земельні ресурси. Прикладом може бути «земельний» конфлікт на Соломонових островах: насправді його першопричиною було не протистояння на етнокультурному ґрунті, а проблеми із забезпеченням прав землеволодіння корінного населення, що безпосередньо пов'язано з можливістю доступу до ресурсу й отриманням еколого-економічних вигод. Подібні конфлікти мають місце в Автономній Республіці Крим: корінне населення все частіше стає заручником конфліктних інцидентів з міжетнічним забарвленням, об'єктом яких є земельні ділянки. Через неврегульованість майнових прав і проблем законодавчо-правового характеру при ухваленні рішень у соціально-економічній сфері згадані конфлікти поки що характеризуються як ресурсні. Але це не виключає ризику їх трансформації: з територіальних конфліктів з ознаками можливого жорсткого силового міжетнічного протистояння – в повноцінні екологічні конфлікти через обмеженість земельного ресурсу, його екологічну деградацію (ерозію, зміну клімату і водно-ресурсного балансу території тощо). Таким чином, у багатьох випадках існує зв'язок між культурою, релігією, традиціями корінного населення і ресурсами, що знаходяться на території його мешкання: рівень добробуту корінного населення суттєво залежить від можливості вільно реалізувати свої права на володіння (використання) природного ресурсу як засобу існування й забезпечення прийнятного життєвого рівня.

ВИСНОВКИ

Виснаження природно-ресурсного потенціалу соціально-економічних систем, загострення боротьби за право доступу й володіння ресурсами, неефективний ресурсний менеджмент, політична доцільність, сучасні виклики еколого-економічної і енергетичної безпеці держав – чинники, які вже у найближчій перспективі або призведуть до серйозних ЕК з важко-прогнозованими еколого-економічними та соціальними наслідками, або спонукатимуть суб'єктів ринку до пошуку компромісних кроків і рішень у сфері ресурсокористування. Зусилля суспільства мають бути максимально спрямовані на формування засад сталого (екологічно неконфліктного) розвитку, який передбачає гармонійне поєднання таких компонентів, як *соціальне благополуччя, якісне навколишнє природне середовище й адекватна, неконфліктна екополітика*. З усвідомленням того, що природу як суб'єкт неможливо виключити із суспільних економічних відносин, необхідно продовжувати пошук ефективних механізмів та інструментів узгодження еколого-економічних інтересів з метою запобігання екологічним конфліктам.

The beginning of the third millennium is characterized by considerable strengthening of anti-ecological tendencies of social and economic

development. The main economic contradictions underlying environmental conflicts can be formulated as follows: global war for the most expensive modern resource – natural – is the cheapest financial and economic resource – money. Status and trends of the world market of traditional resources allow determining the following groups of factors which impact on the socio-economic systems can lead to EC: inefficient resource policy, the disproportionate distribution of natural resources, unregulated ownership of natural resources. EC may occur at different levels: local, regional, and international. Despite a wide range of factors EC we can distinguish two main reasons for the EC:

1) economic agents' attempt to maximize profits (profits) is fighting the ruling elite for scarce natural resources;

2) horizontal inequality in a society characterized by inequality of access to environmental and economic benefits of a diverse population. Most often the target of such EC is water, forest and land resources.

Depletion of natural resources of socio-economic systems, intensification of the struggle for the right of access and ownership of resources, inefficient resource management, political expediency, the challenge of ecological, economic and energy security of countries - factors that in the near future will cause severe EC with difficult predicted ecological, economic and social impacts, or encourage market players to seek compromise steps and decisions in the field of natural resources consuming. Efforts of society should be focused on developing basic principles of sustainable (environmentally non-conflict) development, which provides a harmonious combination of such components as social welfare, quality environment and adequate, tempered ecological policy. With the realization that nature as a subject cannot be excluded from social economic relations, it is necessary to continue searching for effective coordination mechanisms and tools of ecological and economic interests in order to prevent environmental conflicts.

ПЕРЕДПЛАТНИЙ ІНДЕКС У БУДЬ-ЯКОМУ
ВІДДІЛЕННІ УКРПОШТИ 48382

UKRAINIAN JOURNAL ЕКОНОМІСТ

Архітектура
громадянського
суспільства

Сценарії та
альтернативи
соціально-економічного
розвитку

Ідеологія національного
протекціонізму

АДРЕСА: 03049, м. Київ – 49, вул. Ползунова, 6
ТЕЛЕФОНИ: +38 (044) 332 41 09, +38 (097) 876 93 23,
+38 (066) 419 27 64
ЕЛЕКТРОННА ПОШТА: golian_v@ukr.net,
ukreconomist@ukr.net
САЙТ: <http://ua-ekonomist.com>